

KOVÁCS LÁSZLÓ

PETŐFI SÁNDOR FEHÉREGYHÁZI SÍRHELYÉNEK LEGÚJABB MEGHATÁROZÁSÁRÓL

*Petőfi Sándor „úgy tűnt el az életből, mint azok a görög hősök, akiket az istenek ragadtak fel a harctérről és vitték magukkal az Olümposzra”
(Ismeretlen szerző könyvismertetése: Újság, 16:271 [1940. nov. 28.] 7.)*

Új lendületet adhat a Petőfi-kutatásnak Szűcs Gábor most megjelent kötete,¹ a fiatal Petőfi-kutató ugyanis könyvében a költő sírjának lehetséges helyét is meghatározza – nagyjából ilyen megfogalmazással terjedt el nagyszámú át- és átvétellel a világhálón a munka ismertetése. Az olvasóban feltámad az öröm: na, végre! Érdeme a szerzőnek, hogy kizárólag az 1849. július 31-én lezajlott fehéregyházi ütközettel foglalkozott, a szibériai hadifogság és a barguzini sír kérdését pedig szakirodalmi idézés nélküli két mondatral intézte el.² Az alábbiakban nem vesztegetem a szót az ütközet körülményeire, amelyeket Szűcs tekintélyes forrásanyag felhasználásával és 105 hivatkozással alátámasztva újjólag összegyűjtött, hanem csupán a költő halálára és feltételezett sírhelyére vonatkozó „felfedezéseivel” foglalkozom.

A későbbiek megértéséhez előre kell bocsátanom, hogy a kötetkében egy Papp Kálmán nevű mérnökre háromszor történt utalás. Először, amikor Szűcs azt a vizsgálatot ismertette, midőn Papp meteorológiai célú kísérleteket végzett annak megértésére, hogy az adatközlők miért emlékeztek néhány óras eltéréssel a magyarokat bekerítő orosz ulánusok rohamának megindítására.³ Másodszor a szövegébe szervesen beszűrt alábbi ömlengés formájában: „Mindent köszönök Papp Kálmánnak (†), akivel ugyan soha nem találkozhattam, mégis úgy éreztem, valahonnan figyel engem, vizsgáló szemmel nézi, amint *Az ottfelejtett ember* című egykori könyvtervét olvasom, azt a megfeszített kutató munkával létrehozott dolgozatot, mely soha nem kerülhetett a nyájas és értő Olvasó elé [sic! – K. L.], mert rossz időben, rossz helyen keletkezett. Papp Kálmán az 1980-as évek derekán, nyugalmazott mérnök letéren, nyugdíjának minden fillérjét ráfordítva próbálta kideríteni a »nagy ártatlan igazságot«, és tulajdonképpen sikerrel is járt, még ha a siker általános értelemben vett jelentését sohasem tapasztalhatta meg.”⁴ Harmadszor pedig a forrásjegyzékben: Papp Kálmán: *Az ottfelejtett ember*. (Tanulmány). Budapest, 1986. formájában.⁵

A megboldogult Papp Kálmán talán belenyugvással figyelte fentről a Móricz Zsigmond Gimnáziumban 2011-ben érettségizett Szűcs munkálkodását,⁶ de a szerzői jogokra kényes, még életben lévő idősebbek nem lehetnek ennyire megértőek. Hadd magyarázzam meg ezt a kijelentésemet.

¹ *Szűcs Gábor*: Petőfi halála. Fehéregyháza, 1849. július 31. Budapest, 2011.

² „Haláláról rengeteg szóbeszéd járta és járja még a mai napig is ... A legtöbbször felbukkanó helyszín Szibéria, azon belül is Barguzin. Ám ezt is megcáfolták.” Uo. 7. o.

³ Uo. 39–40. o., jegyzet nélkül.

⁴ Uo. 61. o.

⁵ Uo. 71. o.

⁶ A szerzőről az áll a Móricz Zsigmond Gimnázium Könyvtára honlapján – <http://86.101.232.185/hir/szucs-gabor-petofi-halala> –, hogy megjelent Szűcs Gábor iskolánk volt diákjának első könyve, továbbá hogy Szűcs Gábor az előző évben érettségizett gimnáziumunkban, azaz pontosabban telefonon történt könyvtári információim szerint a 2010/2011-es tanévben. Ismereteim szerint jelenleg a Corvinus Egyetem hallgatója.

Papp Kálmán (1923–1990)

Ez év elején Magyarok Világszövetségének elnöke felhívásával kapcsolatban felkérést kaptam a *Hadtörténelmi Közleményektől* a Petőfi-sírhely kérdésének áttekintésére. Az elkészült cikk végül (terjedelmi és más okokból) mégsem e folyóirat lapjain, hanem Szombathelyen fog megjelenni a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központja Természettudományi Karának kiadványában.⁷ A cikk írásának idején, anyagaim áttekintése közben rátaláltam Papp Kálmán fentebb említett kéziratának a megjelenés bibliográfiai adatai nélküli másolatára, amelyet valószínűleg a szibériai Petőfi-ügyről összeállított tanulmánykötet⁸ szerkesztése idején elhunyt Kiss József irodalomtörténész (1923–1992) hagyott rám, s később a témáról írott önálló monográfiámhoz⁹ nem kellett felhasználnom. Ezúttal azonban hosszú keresgélés után véletlenül sikerült rábukkannom

---

⁷ Kovács László: A szibériai ál-Petőfiről és a fehéregyházi hitelesről. *Folia Anthropologica*, 11 (2012). számában.

⁸ Nem Petőfi. Tanulmányok az MTA Természettudományi szakértői bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából. (Szerk. Kovács László.) Budapest, 1992.

⁹ Kovács László: Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje. Budapest, 2003.

a kézirat megjelenésének helyére,¹⁰ mert mint a történelmi események rekonstrukciós kísérletének kiváló példáját nevezte meg Szijártó István.¹¹ Most még a szerzőről szerettem volna megtudni valamit, de Mózsi Ferenc költő (1947–2007) a chicagói *Szivárvány* 1980–1994 közötti szerkesztője, már nincs az élők sorában, az elérhető és készségesen válaszoló Szügyi Zoltán, Tomkiss Tamás és Zalán Tibor pedig nem tudott segíteni.¹² Hermann Róbert hadtörténész viszont egyszer találkozott is Papp-pal, aki egy *Ethnographia*-beli cikkének különnyomatával is megajándékozta, de ennek szerkesztőségéből Angyal Katalin sem tudott a szerzőről felvilágosítást adni.¹³ Bár Papp műszaki embernek nevezte magát, azért nem tartottam valószínűnek egy 1938-as születésű Papp Kálmán nevű mérnökkel való azonosságát, mert az ő életrajzi címszavában talán kitértek volna Petőfi-kutatásainak megemlézésére is.¹⁴ Ezután csak a *Csalóka lidércfény* írásakor már többszörösen bevált módszerem maradt: sorra felhívtam a budapesti Papp Kálmánokat, s így jutottam el a keresett szerző szerencsémre azonos nevű fiához, akitől megkaptam a vágyott felvilágosítást. Kiderült, hogy [Id.] Papp Kálmán erdélyi szász eredetű postatisztviselő apa és székely anya gyermekeként 1923. szeptember 8-án született Budapesten. A műszerészi szakmát tanulta ki, ezután a 40-es években a postánál, majd az ORION-gyárban, később a Műszeripari Kutatóintézetnél (MIKI), a Híradásipari Kutatóintézetnél (HIKI), a Kontakta Alkatrészgyárban, végül újból a postánál volt alkalmazott. Itt kapott szívinfarktust követően leszálalékolták, s ezután kezdett Petőfi sorsával foglalkozni, a fehéregyházi színhelyre először 1981-ben jutott el. 1990. október 23-án Gödöllőre szándékozott utazni, és a vasútállomáson kapott újabb infarktusba belehalt. Kutatási eredményeit a családja a Petőfi Irodalmi Múzeumban helyezte el, és a hagyományuk szerint Petőfi nyughelyének még a koordinátáit is meghatározta, de ennek titkát magával vitte a sírba.¹⁵ Titkolózásának tiszteletre méltó okát pedig maga árulta el: „A Szkurka és Kővári-féle leírások helyszíneinek térképkordinátáit csak akkor vagyok hajlandó közzétenni, ha az erdélyi magyarság módszeres üldözése és a magyar emlékek pusztítása román részről tartósan és megbízhatóan megszűnik. Lelkiismeretem szerint nem tehetem ki Petőfi Sándor esetleg még meglévő földi maradványait tudatos pusztításnak.”¹⁶ Megjelent tanulmányából valóban kihagyta az általa megállapított koordinátákat, a kéziratában azonban szerepelnek, s egyrészt talán nem sértve meg az 1986–1988-as évek viszonyait illetően méltánylandó álláspontját, másrészt Szűcs közlését¹⁷ követően csupán másodikként, az esetleges jövőbeni kutatásokat megkönnyítendő, ezeket alább én is közreadom.

¹⁰ Papp Kálmán: Az otffejtett ember. A Petőfi-rejtély megoldása. *Szivárvány. Irodalmi művészeti és kritikai szemle*. Magyar Ház, Chicago 9:26 (1988. október) 24–46. o.; 9:27 (1989. február) 30–73. o.; 9:28 (1989. június) 31–38. o.

¹¹ Szijártó, István: Four arguments for microhistory. *Rethinking History*, 6:2 (2002). 209–215. o.

¹² Szíves felvilágosításukat ezúton is köszönöm.

¹³ A Hermann Róberttől kapott különnyomat – Papp Kálmán: „Szökőkút” – a források befoglalásának sajátos módja Erdélyben (A special way of setting a spring in Transylvania). *Ethnographia*, 99 (1988). 243–245. o. – alapján fordultam az MTA Néprajzi Kutatóintézetének könyvtárához. Mindkettejük szíves segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁴ Természettudományos és műszaki Ki Kicsoda? (Szerk. Ágoston Attila–Schneider László–Szluka Emil.) Budapest, 1986. 327. o. Orlai Györgyné könyvtáros (MMKM Műszaki Tanulmánytár Könyvtára) szíves tájékoztatása szerint az 1988. és 1995. évi kiadásban Papp már nem szerepel.

¹⁵ Édesapja életének fő adatait és két fényképét [Ifj.] Papp Kálmánnak ezúton is megköszönöm.

¹⁶ Papp Kálmán: Az otffejtett ember. (A Petőfi-rejtély megoldása). Beszámoló a kutatómunkáról. Kézirat. Budapest, 1986. I. fejezet 3. és 4. o.

¹⁷ Szűcs 2011. 47. o.; Papp 1988. október 42. o.

Erre a bevezetőre azért volt szükség, mert a kézirat és a chicagói cikk ismeretében megállapíthattam, hogy ámbár Szűcs említett 105 jegyzetéből egyetlen egy sem utal Papp munkájára, Petőfi halálára és sírhelyére vonatkozó „felfedezései” kivétel nélkül mind Papp Kálmán 1986-ban lezárt, majd 1988-ban közreadott kutatási eredményei, olyképpen, hogy Szűcs gyakran szóról szóra vette át Papp szövegét idézőjel és hivatkozás nélkül. Szűcs kötetkéjének sorrendjét követő alábbi összeállításom nem egy bekezdésről bekezdésre, mondatról mondatra egybevetett filológiai jegyzék, hanem a témakörök felsorolása, Szűcs könyvének és Papp tanulmánya megjelent változatának oldalszámaival.

1. Szűcs elutasította Pap Lajos alezredes, Bem tábornok főnöke visszaemlékezésének Petőfire vonatkozó részletét: „És most jön az első olyan állításom, amire még senki sem gondolt: ha Petőfi a Sárpatok hídjánál volt, amikor Pap és a vezérkar Bimmel vágatott az áttörés színhelye felé, akkor fizikai lehetetlenség azt gondolni, hogy bármi módon utolérhette, sőt megelőzhette volna a vezérkart.”¹⁸

2. Szűcs bírálta Lengyel József székelykeresztúri sebész visszaemlékezését és bemutatta az emberi szem ún. feloldóképességére vonatkozó számításait.¹⁹

3. Szűcs megállapította, hogy a Heydte-említett szökőkút nem lehetett a Dienes András Petőfi-kutató (1904–1962) által kinyomozott Ispánkút (eredetileg rétegfórási), hanem egy olyan szökőfórási, amely a Csontakert keleti végénél, az országút déli oldalán volt, s a víze egy épített átereszen keresztül folyt át a Héjjasfalva–fehéregyházi út alatt, majd egy vízlevezető árokban a Küküllőbe.²⁰

4. Ugyancsak említettem már, hogy Szűcs kitért Papp meteorológiai célú vizsgálataira.²¹ Ezt a témát a maga tárgyalási sorrendjében Papp tanulmányának *Az idő járása és az időjárás* című fejezetét követve kivonatolta.²²

5. Petőfy Ignác főhadnagy ütközetbeli részvételének és halálának történetét Szűcs Papp tanulmányának *Melyik Petőfi került a Csontakerti sírba?* című fejezetéből rövidítette.²³

6. Szűcs újdonságizű felfedezése, azaz Petőfinek Szkurka János huszárral közös menekülése, amely a Szőlőhegy nyugati lankáján ért véget, ahol a költő két kardvágásra halt meg, teljességgel Papp feltevése volt, szemben a „hivatalos” Dienes András-féle állásponttal, amely Szkurkát megbízhatatlan emlékezőnek tekintette. Szűcs a maga szövegét²⁴ a legkisebb részletéig Pappnak *A költő menekülési útvonalának meghatározása és Az utolsó futás* című fejezete alapján állította össze.²⁵

Az összevetések alapján nyilvánvaló, hogy Szűcs semmilyen felfedezést nem tett, Petőfi Sándor halálára és sírhelyére vonatkozó minden újszerű lényegi megállapítását Papp

¹⁸ Szűcs 2011. 26. o.; csaknem szószerinti átvétel: Papp 1988. október 30. o.

¹⁹ Szűcs 2011. 26–27. o.; csaknem szószerinti átvétel: Papp 1988. október 30–31. o.

²⁰ Szűcs 2011. 30–33. o. Papp ezt először a Papp 1988. október 31–32. oldalon tárgyalta, majd „A szökőkút-ügy” című teljes fejezetet szentelte neki, a kérdés földrajzi, geológiai, nyelvészeti és néprajzi vonatkozásainak bemutatásával: Papp 1989. február 30–36. o. Erről írta a fentebb már említett *Etnographia*-cikkét.

²¹ Szűcs 2011. 36–40. o.

²² Papp 1989. február 36–40. o.

²³ Szűcs 2011. 40. o.; vö. Papp 1989. február 45–55. o.

²⁴ Szűcs 2011. 40–48. o.

²⁵ Vö. Papp 1988. október 33–39. és 39–43. o.

Kálmán munkájának kéziratából kölcsönözte idézőjelek és hivatkozások nélkül. Módszerek megítélése nem az én feladatom, előzetes lektorát, hajdani gimnáziumának könyvtáros tanárát, Szabó Pap Editet²⁶ pedig a gyanútlanúsága mentheti: Papp tanulmányát szakmunkában idézve magam sem láttam, valószínű, hogy Kiss Józsefen,²⁷ Kerényi Ferencen (1944–2008)²⁸ és Hermann Róberten kívül csak kevesen ismerték akár a kéziratot, akár a publikált változatában; egyébként a Petőfi Irodalmi Múzeumban mindkettő megtalálható.

Kérdéses csak az marad, hogy mi következik mindebből a költő sírhelyének vágyott azonosítására. E kérdés megválaszolásához tanácsos Török Aurél Szűcs által is idézett nagy tanulmányára is hivatkozni,²⁹ ugyanis a híres antropológusprofesszor (1842–1912) 1885-ben terepi adatgyűjtést végzett az ütközet színhelyén a (tömeg)sírok megtalálására, mert a hősi halottak maradványainak feltárását és közös díszsírhelyen (osszáriumban, carnariumban) való eltemetését szerette volna elérni. Török, Dienes és Papp megállapításait az itt nem tárgyalt részletek alapján a következőképpen ütköztethetjük a mellékelt térkép feltételezett lelőhelyszámainak sorrendjében:

I. A fehéregyházi román temető: Török Aurélnak gróf Haller József beszámolt arról, hogy amikor a birtokán egy fasort ültetett, a munkások rendetlenül fekvő emberi maradványokra bukkantak, ezeket egy ládába gyűjtve itt ásatta el.³⁰

II. Az ún. nagy hármastömegsír, rajta az 1887–88-ban felállított emlékmű az 1897-ben ráhelyezett bronz turulmadárral, amely alatt mintegy 400 hősi halott nyugszik.³¹

III. A héjjasfalvi országút mentén, attól északra fekvő Csonta-kert, amelybe egy kis tömegsírt ástak, s ez nagyjából 20 hősi halott maradványait rejti. 1956-ban Mircea Rusu régész (1928–1999) és Nemeskéri János antropológus (1914–1989) megkísérelte e tömegsír megtalálását, de a rövid idő alatt végzett kis próbaásatás nem vezetett eredményre az akkor mintegy 150×35 m² területű, teraszosan fekvő kertben.³²

---

²⁶ Vö. Szűcs 2011. 62. o.

²⁷ Papp Kálmán maga számolt be arról, hogy 1981 őszén, a helyszíni bejárásról hazajöve azonnal felvette a személyes kapcsolatot Dr. Kiss Józseffel, az ismert Petőfi-kutatóval, aki lelkesen vette tudomásul szándékát, észrevételeit. Ugyanakkor felhívta a figyelmét arra: „hogy hivatalos helyről semmilyen érdemleges támogatást sem pénzben, sem létszámban ne várjak, a bevezetett radikális takarékosági intézkedések miatt. Későbbi találkozásaink alkalmával pedig arról szökölt, hogy munkámban feltétlenül kell lennie az eddigi eredményekhez képest valami novumnak, mert különben figyelmet, meghallgatást nem várhatok.” Papp 1989a. 36. o.

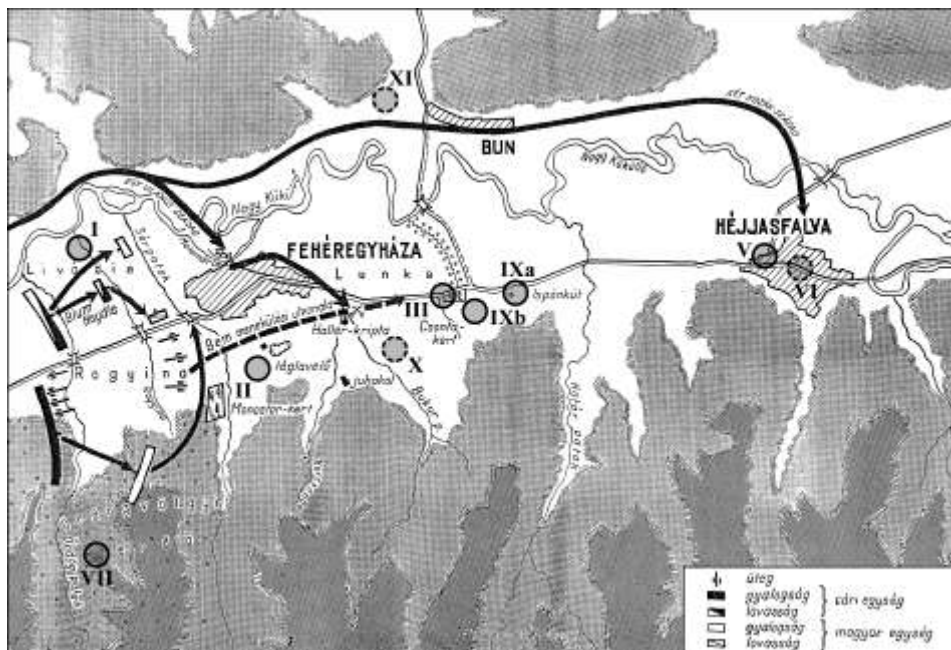
²⁸ „Hálával tartozom ... Kerényi Ferencnek (†), aki a költő életének minden mozzanatát ismerő Petőfi-kutatók utolsó képviselője volt, egy rendkívül nagy tudású, széles műveltségű irodalom- és színháztörténész, egy nagyszerű ember, aki biztatott és értékelte piszkozataim – további munkára ösztönözve, és aki sajnos e kötet megjelenését már nem érthette meg, akárcsak legnagyobb vágyának megvalósulását: Petőfi földi maradványainak megtalálását.” Szűcs 2011. 61. o. Ennek fényében érdekes, hogy Kerényi Ferenc nem tért ki Papp Kálmán és munkája említésére a kritikai Petőfi életrajzában, vö. *Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. (Osiris monográfiák)* Budapest, 2008. 505., 520. o.

²⁹ *Török Aurél: Mivel tartozik önnönmagának a nemzet Segesvárt? (Tájékoztató a Petőfi hamvai fölkeresése ügyében). Fővárosi Lapok, 22:275 (1885. november 11.). 1824–1826. o.*

³⁰ Uo. 1825. o. A temető helyét a térképre Szabó József a fehéregyházi Petőfi Művelődési Egyesület elnöke jelölte be. A helyszínek térképre rajzolásának ellenőrzését is az ő szívességének köszönhetem. Az ide temetett honvédeket Dienes András nem említette.

³¹ „Segesvárt [azaz Fehéregyháza határában – K. L.] nem állandó, hanem csak ideiglenes, a csata után hevenyészett sírokban fekszenek a honvédek tetemei. E síroknak legnagyobbika távol az országúttól, a kukorica-földön van, ez körül van árkolva és a helye tisztán kivehető.” Török 1885. 1825. o. „Kutatásaink alapján három tömegsírról [az eligazodás végett: II–IV. – K. L.] tudunk a csatatéren: az egyik az úgynevezett »nagy hármastömegsír« az egykori téglavető közelében, ahol ma a turulmadaras emlékmű áll, itt 400 hős honvéd nyugszik.” Dienes 1958. 269–270., 339. o.

³² „A többi három sír [az eligazodás végett: III–V. – K. L.] a héjjasfalvi országút közvetlen tőszomszéd-

A fehéregyházi utközvetben elesett honvédek tömegsírainak és néhány feltételezett magányos sír feltáráshoz alkalmatlan módon azonosított színhelye)

A térképen külön nem jelöltem, hogy Papp egy Kővári László-féle emlékezés alapján a Csonka-kert nyugati végénél lévő területet is átvizsgálándónak tekintette, de Kővári eredeti szövegéből ez nem következett.³³ Papp járt a helyszínen és megadta a koordinátáit is: Az 1869–1873 között készített „3. katonai felmérés térképén: a 638. szélességi vo-

ságában fekszik. Ezek közül az egyik a derék oláh paraszt, Csonka Juón kukorica-földjén van, virágokkal beültetve.” *Török* 1885. 1825. o. „A harmadik tömegsír megjelöletlen és pontos helye ma még ismeretlen: ezt Csonka (román névírás szerint: Cionta) Juon parasztnak a héjjasfalvi országút mentén levő kertjében ásták, szemközt a Nagyréttel, a szép Lunkával. A jelentős kiterjedésű terület – egy része szántóföld – ma is a Csonta-család tulajdonában van ... Itt Haller megállapításai szerint körülbelül 20 honvéd fekszik, azok, akik az országút középső szakaszán és a Lunka felső szélén haltak meg.” *Dienes* 1958. 270., 339. o. Az ásatásról: *Nemeskéri János*: Előzetes jelentés a próbaásatásokról. In: *Dienes* 1958. 590–591. o.

³³ „Meg kell jegyeznem, hogy Kővári László még azon év szeptember elején illegálisan a helyszínre ment és ott, szavainak értelmezése szerint a lakosok a Csonka kert nyugati végénél egy kukoricásba vezették, ahol gyanítása szerint Petőfi esett el ... Sajnos, az informáló lakosok személyleírását már nem tudtak adni az illetőről, csupán a mellette hevert iratokról tettek említést ... Ide e helyre csak úgy érhetett el Petőfi, ha lovon vagy kocsin utazhatott volna ... Ha ez így is történt, ő is, de segítője is meghalt a buni út felől jövő oroszok kezétől. Ugyanis a kert mögött néhány honvédsírt jelez a terület hajdani tulajdonosa gr. Haller József a BUDAPEST-c. lap 1888. dec. 25.-i cikkének vázlatrajzán.” *Papp* 1988. október. 42. o. Kővári eredeti szövege azonban nem látszik megerősíteni a véleményét, mert nincs benne konkrét utalás a Csonka-kert nyugati végére: „A Héjjasfalva és Segesvár közötti országúton székelyekkel és héjjasfalvi lakosokkal találkoztam, azok engem az útkanyarulatán, mely a völgyből Héjjasfalvának tartva, egy kaptatónak megy, jobb felé, egy holdnyi kaszálón törökbúzásba vezettek. Itt esett el valaki, ki mellett több iromány hevert...” *Dienes* 1958. 542–543. o., 94. jegyzet.

naltól nyugatra kb. 200 m-re, az 525. magassági vonaltól északra kb. 70 m-re. A terület nincs beépítve, de kissé vizenyős hely.”³⁴

IV. A Török Aurél által látott, „énekes őrnagy”-nak a térképen bejelölés nélkül a sírja, amelyet Török alábbi feljegyzései alapján a terepen még nem sikerült azonosítani: Ez a másik sír „egy árok mellett, egészen fölismerhetetlen állapotban van, csak a tájékát tudta egy szász ember megmondani. Már pedig erről a sírről mondták a székelyek, hogy az »énekes őrnagy« ott nyugszik.” Ehhez később még hozzáfűzte, hogy a héjjasfalvi országút közvetlen tőzsomszédságában fekvő, „út menti ama sírt, a melyben a székelyek szerint Petőfi, »az énekes őrnagy« nyugszik, süppedékes helyen egy kis patakocská mellett lévén, okvetlenül ki és körül kellene ásni, hogy a télvíz idején összegyűlt és késő tavaszig ott maradó víz behatása ellen védő fallal biztosítani lehessen.”³⁵ Felvetném, hogy esetleg a IXb-vel azonosítható?³⁶

V. A héjjasfalvi országút mellett, attól északra, Héjjasfalva elején megásott „kis tömegsír”, amelyre Zeyk Domokos huszárcapitány emlékművét állították. Őt azonban Dienes szerint nem ide temették, hanem legfeljebb 15 honvédet, közöttük Daczó Zsigmond székely huszároőrnagyot.³⁷

VI. Török szerint Héjjasfalván, Somogyi úr kertjében is eltemettek egy előkelő honvédet, de ennek szemtanúja már 1885-ben sem tudta megjelölni a helyet, mert az azóta nőtt berek miatt nem tudott többé tájékozódni.³⁸

VII. Török arról is beszámolt, hogy az 1850-es években a munkások az Ördög-pataka felett levő erdőben is gyakran akadtak emberi maradványokra.³⁹

VIII. Szintén Török jegyezte fel, hogy amikor a 1867–1873 között a segesvár–brassói vasutat építették, ugyancsak számos maradványt találtak a munkások.⁴⁰

IX. Szakértőknek (régész létemre magamat nem tartom annak) kell eldönteni, hogy August von der Heydte (1809–1880), az 5. számú Prinz Eugen dragonyosezred őrnagya, a gróf Alekszandr Nyikolajevics Lüdersz (1790–1874) orosz gyalogsági tábornok, cári hadvezér mellé rendelt egyik császári összekötőtiszt itt nem részletezhető visszaemlékezése a költő halálának és sírhelyének meghatározására topográfiai értékű-e.⁴¹ Ha igen, akkor az általa említett szökőkút (*Springbrunnen*) tetszőleges nagyságú környéke egy magányos temetkezés gödrének megtalálására földradarral (magnetométerrel) átvizsgálható:

³⁴ Papp 1986. I/3. fejezet, 4. o. A megjelent változatban csak annyi maradt benn, hogy: „A Kővári-féle hely koordinátái” Papp 1988. október 42. o.

³⁵ Török 1885. 1825. és 1826. o. Ezt a sírt Dienes András csak Török nyomán említette: Dienes 1958. 339. o.

³⁶ Szabad asszociációként, amennyiben a Heydte-féle szökőkúti Petőfi halál- és sírhelyet a Papp-féle szökőkút meghatározással kapcsoljuk össze (természetesen nem feledve, hogy maga Papp Kálmán a halálhelyet a Szőlőhegy oldalára tette), akkor az út alatti átereszen a Küküllő felé csordogáló forrásvíz patakocskája mentén, az országút északi vagy déli oldalán lévő sír megfelelne Török megfigyelésének, továbbá a székelyek emlékezésének.

³⁷ „A harmadik sír Héjjasfalva elején, az országút mellett kukorica-földön van, és évek óta fölshántják a földjét: az illető szemtanu ennek szintén csak a tájékát tudta megmondani.” Török 1885. 1825. o. „A második a héjjasfalvi utóvédharcok halottait magába foglaló kis tömegsír, ahol 15 halottnál nem lehet több: itt pihen bátor Daczó, de hogy Zeyk Domokos hamvai is itt nyugodnának – amint ezt általában hiszik – abban kételkedem.” Dienes 1958. 270., 339–340. o.

³⁸ Török 1885. 1825. o.; Dienes 1958. 340. o.

³⁹ Török 1885. 1825. o.; Dienes 1958. 340. o.

⁴⁰ Török 1885. 1825. o.; Dienes 1958. 270., 340. o.

⁴¹ Vö. Dienes 1958. 315–322., 373–377. o.

IXa. Dienes András feltevéssorozatának megfelelően az Ispánkútnál,⁴² vagy

IXb. Papp Kálmán meghatározásából következően az általa feltételezett helyen, a buni úttal szemben.⁴³

X. Pappnak a szakirodalomban elutasított Szkurka-emlékezésre alapozott feltevése szerint a Korcsomba- és a Bukur-patak összefolyásától délre, mintegy 200 méterre, a Bukur-patak melletti úttól a Szőlőhegy nyugati lankájába ásott magányos sír tetszőleges helye. Papp járt a helyszínen és a publikált szövegben nem, de a kéziratában megadta a koordinátáit is: Az 1869–1873 között készített „harmadik katonai felmérés térképén ez a hely az ottani koordináták szerint a 638. szélességi vonaltól nyugatra kb. 70 m-re, az 565. magassági vonaltól délre kb. 150 m-re van. A terület jelenleg nincs beépítve és nem vizenyős.”⁴⁴

XI. Lengyel József által említett, egyelőre azonosítatlan fekvésű tömegsír. Lengyel a *Vasárnapi Újsághoz* küldött 1860. augusztus 25-i levelében közölte, hogy Petőfi „sírja felől is megbizonyosodtam. Ez a fehéregyházi határ felső felén északról lefutó patak martjára ásott közös sírban van, hová 134 más pajtásával közös sírba temettetett. A sírhalomra arra járó székely utasok sohasem feledik, egy-egy kődarabot vetni, s ha azt évente rendszeren ki nem egyengetnék, eddig óriási halommá lett volna.”⁴⁵ Szabó József

⁴² Dienes 1958. 396–397., 467–469. o.

⁴³ Mivel Papp Kálmán szerint Petőfi halál- és esetleges (Heydte által sugallt) sírhelye nem az akár az Ispánkúttal, akár e forrással azonosítható szökökút környéke volt, elvileg itt nem is kellene a költő maradványait keresni, mert legfeljebb Heydte emlékezésének azt a részletét lehetne ellenőrizni, hogy a szökökút környékén egy friss sírhantot látott. Vö. Dienes 1958. 319–320. o.; Papp 1989. február 30–36. o.

⁴⁴ Papp 1986. I./3. fejezet, 3. o.; Papp 1988. Hangsúlyoznom kell, hogy Papp Kálmán mind a szőlőhegyi, mind a Csonta-kert nyugati végében sejtett területre a költő halálhelyét lokalizálta, a sírhelyről csak tágabb értelemben nyilatkozott. „Az ütközet és környéke az elmúlt közel 140 év alatt olyannyira megváltozott, a terep olyan nagymértékben lett megbolygatva, hogy ha nem az előbbi két helyen, hanem másutt lett eltemetve Petőfi Sándor, akkor sírjából már biztosan kiforgatták. Egyébként az »elkaparásos« temetésmód sehol sem biztosított a utólagos fel nem fedezés lehetőségét. Ennek veszélye mindenütt fennáll, most is! Amennyiben tehát Petőfi Sándor költőnk nem e két előző helyen lelte halálát, hanem egy ismeretlen harmadik helyen, az megfelelő támpont hiányában tudományos módszerrel még csekély valószínűséggel sem határozható meg. Örökre ismeretlen marad számunkra. A vérázattal föld pedig megőrzi titkát. ... Az előző elmondottak szerint a költő valószínűsíthető halálhelye két terepponton jelölhető meg; ezeknek koordinátáit ismerjük, megközelíthetők, mérsékeltlen megművelt területek. Egyenként legfeljebb néhány száz m²-es területről van szó, melyek átkutatása nem kivihetetlen feladat. Mivel Petőfiről az ütközet után, a tömeges temetések során semmilyen hír nem jelent meg a környéken, ez azt bizonyítja, hogy a helyi lakosság előtt személyileg nem volt ismerős (ő maga sem járt ott soha!) és mint hogy teljesen civil ruhában volt jelen az ütközetben, halála pedig zöld növényzet között, eléggé rejtett helyen következett be, valószínűleg napok múlva történt megtalálása helyén, teljesen külön temették el. (V. ö. gr. Haller József térképvázlatán a BUDAPEST c. lap 1888. dec. 25.- számában: honvédsírok!)” Papp 1988. 43. o. Papp Kálmán itt Kóvári László visszaemlékezésére gondolt, vö. fentebb a 33. jegyzettel.

⁴⁵ Dienes 1958. 294. o. Dáné Károly egyezően nyilatkozott, mert szerinte is a költő sírhelyét „könnyű megtalálni: egy nagy sír domborul az út mellett, mely mindig nő az utazók kegyeletes figyelme miatt, mintha éreznék, hogy az nem elég nagy, a nagyszerű vesztés méltó jelölésére...” Uo. 297. o. Dáné tehát „Lengyel József vallomásával megfjettnek véli a költő halálának kérdését, a nagy halott sírját is a héjjasfalvi országút mentére helyezi, ugyanoda, ahová Lengyel. Korainak látszik az ítélet – jelentette ki Dienes András – és elhamarkodottnak a sír valószínű helyének meghatározása: megdöbbenve kell most látnunk, hogy mennyire igaza volt.” Uo. 298. o. Dienes ezzel a maga ispánkúti lokalizálását látta megerősíteni, s nem zavarta, hogy Lengyel nem a költő magányos, hanem a vele temetett 134 bajtársával közös sírját említette. Ez a jelen ismereteink szerint nem felelhet meg a tényeknek. Szabó Józsefnek, a fehéregyházi Petőfi Művelődési Egyesület elnökének általam e-mailben megkért véleménye szerint, Lengyelnek ez az állítása talán a Csonta kerti sírokra vonatkozhatott, de ez esetben a 135 személy említése megmagyarázhatatlan. Szerinte a Haller Ferenc által állított, és Haller József kérésére eltávolított emlékjele (öles fákereszt és két faágú, lásd alább) helyére dobtak a „szeredán” a segesvári vásárra tartó székelyek egy-egy követ a költő tiszteletére. Szabó József szíves e-maljét ezúton is megköszönöm.

nem zárta ki a Csonta-kerti tömegsírral való azonosságát azzal, hogy a 135 személy említése itt semmiképpen nem magyarázható. Papp valószínűleg el nem fogadható módon a térképen ábrázolt helyre jelölte.⁴⁶

Nem jelöltem be a térképre a segesvári honvédsírokat. A város kórházába szállított súlyos sebesültek közül ugyanis 19 meghalt, és őket a város temetőjében hantolták el. Petőfi biztosan nem volt közöttük.⁴⁷

A fentieket összegezve, a IXa–b, X. pont táján tetszőlegesen kijelölt nagyságú területen lehetne kísérletet tenni magányos sír, a III. pontban pedig a kis tömegsír megtalálására. A többi pontnál a jelenleg vélt halálhelyektől való nagyobb távolság, illetve az azonosítatlanság következtében elsősorban felesleges volna a kutatás, jóllehet erkölcsi kényszerre növekedne az itteni feltárások szükségessége is akkor, ha az első szakaszban nem kerülnének elő a költő földi maradványai. Ezt a borús helyzetképet azonban két megjegyzéssel még tovább lehet sötétíteni. Egyrészt a jelenleg vélt halálhelyekkel kapcsolatban meg kell említeni, hogy Petőfi Sándort a honvédek döntő többsége a testi valóságában nem ismerte, az ezt bizonyító egyik feljegyzett híres eset 1849. július 25-én Berecken éppen Bem vezérkarában történt,⁴⁸ ezért még az sem biztos, hogy az ütközetben polgári ruhában, fegyvertelenül bókászó, majd a megfutó honvédek tömegében menekülő költő halálára valaki egyáltalán felfigyelt, illetve több év elteltével valóban emlékezett. Másrészt Dienes András – ugyan önkényesen – utalt arra, hogy a „csatatéren körülbelül 50 magányos honvédsír is volt, amelyeknek helyei ma már [1962-ben!] teljesen ismeretlenek, az egykori sírásók többé ki nem hallgathatók, régen meghaltak, a sírok felől senki sem tud semmit, száz éve jóval elmúlt, hogy az eke jár felettük.”⁴⁹ Korábban, 1958-ban ezt a józan becslést meg is magyarázta: a magányos vagy esetleg 2-3 halottat magába fogadó sírok „száma semmi esetre sem lehetett nagy, mert tilos volt a temetésre kirendelt parasztnak tömegsíron kívül eltemetni a halottakat és tudjuk, hogy a temetési munkálatokat fegyveres őrség ellenőrizte. Hogy ezt a tilalmat a kényszermunkára kirendelt emberek igyekeztek kijátszani és a több napos bűzlő holttesteket ott földelni el, ahol azokat fellelték, az természetes, – de 50-nél több halott aligha került így is magányos sírokba...” Tehát az sem kizárt, hogy Petőfi akár ezek egyikében is nyugodhat.

Szűcs a könyvének végén kitért a 2001–2004 között a román fél engedélyének megszerzéséig is eljutott, tehát csaknem megvalósult magyar–román helyszíni katonai kutatások tervezetére is, amelynek csupán a geofizikai vizsgálatokra vonatkozó összköltségét a katonai háttér igénybevételével az ügyet képviselő Kedves Gyula alezredes, a Hadtörténeti Múzeum igazgatóhelyettese és Krámer Iván alezredes, a Honvédelmi Minisztéri-

---

⁴⁶ Papp Kálmán térképén a 11. sz. pont: „Az a valószínű hely, ahol a Küküllő hídjánál lezajlott éjszakai áttörés magyar halottait Lengyel szerint eltemették.” *Papp* 1988. október 26–27. o.; *Papp* 1989. február 51., 53–55. o. Hermann Róbert szíves közlése szerint, azonban a Papp Kálmán által említett éjszakai kitörésnek nincs nyoma sem Dorsner jelentésében, sem az orosz forrásokban.

⁴⁷ *Dienes* 1958. 270. o.

⁴⁸ 1849. július 25-én Petőfi Berecken (Háromszék megye; ma: Brejcu, județul Covasna, Románia) találkozott Bessel és tisztjeivel, s erről a feleségéhez írott levelében így emlékezett: „...megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő odapillant, megismer, elkiáltja magát, és kinyújtja felém karjait, én fölugrom, nyakába borultam, s összeöleltük és csókoltuk egymást, »Mon fils, mon fils, mon fils![fiam!]<« – szölt az öreg sírva. A körülálló népség az[t] kérdezte Egressi Gábortól, hogy »Fia ez a generálisnak?«” *Kerényi* 2008. 453. o.

⁴⁹ *Dienes András*: Az utolsó év. Petőfi és a szabadságharc. Budapest, 1962. 267. o.

um Oktatási és Tudományszervező Főosztályának megbízott kulturális osztályvezetője 20–25 millió forintba becsülte. 2004-re azonban nem tudták megszerezni hozzá a HM finanszírozását.⁵⁰ Lehetséges, hogy az egyik kezdeti magyar résztvevő, Kerényi Ferenc csak 14 millióra emlékezett,⁵¹ azt azonban nem tudom, hogy Szűcs hogyan taksálta mindössze 1,5 millióra a szükséges összeget. Különösen Szűcs saját elképzelését tekintve tűnik csekélynek ez a summa, hiszen ő – szemben a magyar–román tervezetnek először csupán a IXa. és a III. pontnál, valamint az országút régi nyomvonala mentén végezni kívánt geofizikai méréseivel – más eljárást javasolt: „Ismerünk három tömegsirt, melyek a mai napig megvizsgálatlanul »rejtőznek« a föld alatt. Először itt kell ásásokat és antropológiai vizsgálatokat folytatni. Kézenfekvő megoldás – és eddig mégsem történt meg az elmúlt 162 évben. A régészeti ásítás persze több pénzbe kerül, mint a magányos sírok lokalizálásához szükséges magnetométeres-földradaros kutatás, de eredményre vezethetne.”⁵² A kérdés csak az, hogy milyen eredményre? Mint a tervezett katonai kutatásokat követő magyar–román tudományos együttműködés egyik leendő résztvevője és 1992-től a személyazonosító ásásokat végző négytagú régész-antropológus Igazságügyi Szakértői és Kutató Intézetek szakmai csoportjának tagja, fel sem tudtam becsülni a mintegy 400+20+15 emberi maradványt őrző 3 tömegsír (II–III., V.) feltárásának az 1,5 milliónál sokszorta nagyobb költségeit, a kettejüket (II., V.) díszítő emlékmű szétbontásától az előkerült csontvázak kegyeletet érdemlő egyenkénti feltárásáig, illetve az eredeti állapotoknak az előzetes kormeghatározó antropológiai vizsgálatokat követő, a csontvázak tiszteletteljes egyenkénti visszatemetését is magába foglaló műemléki helyreállításáig. Számomra amúgy is érthetetlen a II. és V. pontban tervezett munka, hiszen aligha van

---

⁵⁰ Kedves és Krámer tervezte meg a 4-5 fős katonai közös román–magyar Petőfi kutatócsoport létrehozását. A román fél pozitív válasza esetén a csoport feladata lett volna a programterv előkészítése és a várható költségkihatások összeállítása is. Az eredményes geofizikai felmérést követő további kutatást a két ország tudományos intézményeinek engedték volna át – az MTA részéről Szörényi László az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója és e sorok írója, az MTA Régészeti Intézetének igazgatóhelyettese vette fel a kapcsolatot Juhász Ferenc honvédelmi miniszterrel –, de a tudományos kutatócsoportnak maradtak volna katonai tagjai is, elsősorban a katonai múzeumok részéről. Amikor a kapcsolatfelvételi kísérlet megtörtént, majd a támogatás elmaradásának híre kiszivárgott, Kerényi Ferenc nagyvonalúan nem hátrította el a fondorlatos Borzák Tibor által a „titokban előkészített segesvári expedíciónak” nevezett terv célkitűzéseire vonatkozó nyilatkozatkérését. Nyilatkozatát Kerényi visszautasította Borzák minden konfrontáló igyekezetét, s egyben sajnálatát fejezte ki, hogy bár a segesvári munkacsoport Kedves Gyula hadtörténész vezetésével összeállította a munkatervet, közbeszerzési eljárás útján pedig beszerezte azt a földradart, „amellyel a talaj megbolygatása nélkül behatárolhatók a magányos sírok”, már a 2004. áprilisi terepszemlét sem lehetett lebonyolítani. „Így már biztos – mondotta Kerényi – hogy az őszi mezőgazdasági betakarítási munkákat követő expedícióra nem kerül sor, hiába készítettünk elő mindent.” *Borzák Tibor: Egy szemfog titka. Szabad Föld, 60:37 (2004. szeptember 10.).* 1., 16. o. Később Borzák tudatosan félrevezető értetlenséggel, csodálkozást tettetve tért vissza a témára: Miközben az MTA szakértői „ragaszkodnak ahhoz, hogy a [barguzini] lelet »nő«, érthetetlen módon régészeti kutatást szerveznek Segesvárra és tájékoztatót tartanak Barguzinban. Miért érdeklí őket ennyire egy »női« csontváz, amilyenekkel amúgy tele vannak a múzeumi raktárak.” *Borzák Tibor: Holt lelkek kísértének Barguzinban. Szabad Föld, 63:14 (2007. április 6.).* 10. o. A teljes folyamat áttekintése: *Kovács 2012.*

⁵¹ Mint az Országos Petőfi Társaság tagja, Szűcs hozzájutott Kerényi Ferenc leveléhez, amelyet a munkáját támogató Papp Gézához, a Társaság elnökéhez – *Szűcs 2011.* 61. o. – írt 2005. október 27-én. Ebből idézte Szűcs a következőket: „Tájékoztatom, hogy 2004 nyarára olyan expedíciót állítottunk össze, amely a menekülési útvonal sávját kb. 40-50 m szélességben földradar-vizsgálatnak vetette volna alá, hogy a magányos sírokat így lokalizáljuk. Az 1989 óta szívélyes kapcsolatokat ápoló két hadsereg ... munkatervében is szerepelt elképzelés a magyar Honvédelmi Minisztériumon bukott meg, amely a kb. 14 mFt összeget nem volt hajlandó biztosítani, miután a román fél a kutatási engedélyt megadta.” *Szűcs 2011.* 57. o.

⁵² *Szűcs 2011.* 59. o.

esélye, hogy Petőfi holttestét ekkora távolságra szállították volna eltemetni.⁵³ Ugyanakkor a magnetométeres (földradaros) kutatás sem olcsó, hiszen a magányos sírnak tekinthető gödrök feltérképezését követően mindegyiküket fel kellene tární, és a talált csontvázak közül – ha szükséges, az elásásuk korát is megállapítva – az 1849-es maradványok mindegyikén előzetes antropológiai kormeghatározást kellene végezni. Ennek költségét a várható maradványok mennyisége nélkül ugyancsak nem lehet megbecsülni, vagyis Szűcs laikus elképzelése mindenképpen elhibázottnak tekinthető. Nem ásatási nekivágaskodással, hanem a lehető legtöbb szakértő – hadtörténész, régész, antropológus, a földradaros (magnetométeres) vizsgálatok végzője, továbbá a román fél által a helyi múzeum képviselőjén kívül szabadon delegált romániai munkatársak – bevonásával végzendő helyszíni bejárással, esetleg egy megelőző szűk körű szakértői munkamegbeszéléssel kellene a helyzet felmérését megkezdeni.⁵⁴

1885-ben Török Aurél a költő maradványainak előkerülését illetően is nyilatkozott: „Én úgy gondolom – írta –, minthogy a segesvári sírokat úgy is fel kell már bolygatni, éppen a kegyelet szolgálatában lesz az: ha mi ez alkalommal megpróbáljuk föl kutatni a Petőfi tetemét. A megtalálhatóságnak megvan a *lehetősége*, habár magának a megtalálásnak *valószínűsége* igen csekély. (Én e tekintetben sokkal kevesebb reményt táplálok, mint mások.)”⁵⁵ Józan pesszimizmusról tanúskodott Dienes András 1958-ban rögzített véleménye is: „A lényeg ez: a Csonta-kerti tömegsír nem Petőfi sírja, így nem tarthatjuk számon, – de ha a költőt valóban tömegsírba temették, akkor ez a tömegsír jöhet tekintetbe, mert ez van legközelebb a halálhelyhez. Ha a költőt nem tömegsírba, hanem magányos sírba temették, akkor a mai tudományos eszközeinkkel nem juthatunk el a valószínű sírhelyéhez sem, mert ezeknek a helye ma már teljesen ismeretlen, senki sem tud felőlük semmit, több mint egy évszázad óta szántanak felettük, lakóházak, pajták is épültek a buni út környékén. Egy teljesen ismeretlen helyen fekvő magányos sírt keresve, az országút két oldalát, a Küküllőtől a hegyekig felásatni mégsem lehet...”⁵⁶ Ha azonban a jövőben egyáltalán sor kerülne helyszíni vizsgálatokra, akkor nem lehet figyelmen kívül hagyni Papp Kálmán ajánlásait sem, s az időközben kifejlesztett földradaros (magnetométeres) kutatási technika feltétlenül új lehetőségeket teremthet. Ennél többet egy budapesti íróasztal mellől jelenleg mondani aligha lehet.

---

⁵³ Ugyanez volt korábban a véleménye az ispánkúti halálhely, valamint az itteni vagy a Csonta-kerti sírhely mellett kardoskodó Dienes Andrásnak is: *Dienes* 1962. 267. o.

⁵⁴ Meglepetésekre még talán lehet számítani: Kerényi Ferenc idézte Máthé Attila beszámolóját arról, hogy „legutóbb az 1960-as években bukkantak – gázvezeték építése közben – a fehéregyházi református templom mellett egy kisebb temetkezőhelyre, ahol az ütközet idején kötözőhelyként működő istenházában meghalt sebesültek feküdtek.” *Kerényi* 2008. 467. o.

⁵⁵ *Török* 1885. 1826. o.

⁵⁶ *Dienes* 1958. 466–467. o. Ehhez a szöveghez Dienes a következő jegyzetet fűzte: „A nagy kiterjedésű csatatéren a legöregebbek sem tudták egyetlen magányos sírnak a helyét sem megmutatni. Csak hallottak arról, hogy valaha sok ilyen volt.” Uo. 570. o., 8. jegyzet. Nem feladatomban, mert nem értek hozzá, hogy a költségekre való tekintet nélkül, a földradaros (magnetométeres) vizsgálat mennyire terjeszti ki az egyébként hozzáférhetőként megmaradt, tehát vizsgálható terület nagyságát.